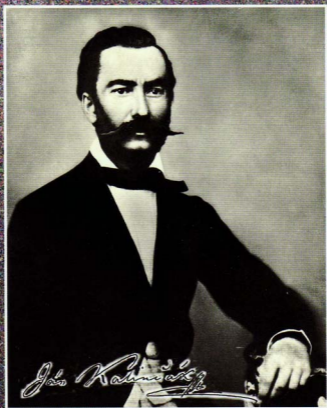

Jozef Hvišč

KAM ZRAK NEDOSIAHNE

Vydavateľstvo
Spolku slovenských spisovateľov

Ulo fotografic vyl Fuchshaller 1861 e. Petri

Jozef Hvišč

KAM ZRAK NEDOSIAHNE

*Imaginatívna autobiografia
Jána Kalinčiaka*

Vydavateľstvo
Spolku slovenských spisovateľov

Copyright © Jozef Hvišč, 2009
Cover design © Anna Chovanová, 2009
© Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o.,
Bratislava
e-mail: vsss@stonline.sk, <http://www.vsss.sk>

Kniha vyšla s podporou
Nadácie Matice slovenskej
a
Regionálnej
správy a údržby ciest Levice a.s.

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV, spol. s r. o.

Jozef Hvišč: Kam zrak nedosiahne
Zodpovedná redaktorka Anna Šikulová
Obálka Anna Chovanová
Sadzba Anna Chovanová
Tlač Alfa Print
Prvé vydanie

ISBN 978-80-8061-348-8

***Tam siahaj, kam zrak nedosiahne,
čo rozum neprelomí, zlom!
Mladost!***

Adam Mickiewicz: *Óda na mladost'*

ÚVOD

*Narodil som sa v Hornom Záturčí v Turčianskej stolici dňa 10. augusta 1822, kde môj otec bol kňazom evanjelickým. Otec sa menuje Ján a matka Terézia Ruttkay. Podľa otca pochádzam z Oravy, a to z Párnice, podľa matky z Turca, z Vrútok, veľkej to rodiny turčianskej... Týmito slovami spisovateľ Ján Kalinčiak začína svoj *Vlastný životopis*, ktorý napísal v Tešíne v roku 1851 ako podkladový materiál pre Jozefa K. Viktorina, vydavateľa almanachu Lipa.*

„Môj rukopis použite podľa vlastnej vôle,“ pripomína v sprievodnom liste, „bo ten má len za substrát slúžiť Vášmu článku...“

Viktorin, zavalený vydavateľskými povinnosťami a starosťami, nemal čas napísať súvislú prácu o Kalinčiakovom živote a tvorbe, hoci si na ňu od neho vypýtal životopisné podklady. Uverejnil Kalinčiakové údaje v nezmenenej podobe s krátkym „slovom editora“, ktorý pripojil k textu ako doplnujúcu informáciu o knižných vydaniach Kalinčiakových diel.

Právom sa v nás vynára otázka, ako by bol Kalinčiak napísal svoj *Vlastný životopis*, keby vedel, že Viktorin ho uverejní bezo zmien. Istotne by podrobnejšie opísal svoje študentské, pedagogické a spisovateľské začiatky. Určite by sa širšie rozpísal o levočských a bratislavských spolužiakoch, profesoroch, zápasoch, o svojom pedagogickom a spoločenskom účinkovaní. A keďže s jedlom rastie chuť, istotne by z jeho opisov, v ktorých bol skutočným majstrom, vznikla celá kniha.

Knižná práca *Kam zrak nedosiahne* je literárnym dotvorením Kalinčiakovho *Vlastného životopisu*. Vychádzam v nej zo životopisných faktov, ktoré ďalej rozvíjam podľa zásad memoárovej prózy, upravenej do podoby spomienok

Jána Kalinčiaka na roky štúdia, literárneho formovania a pedagogického pôsobenia v Modre a v Tešíne. Týmto takpovediac virtuálnym zobrazením jeho života a tvorby chcem čitateľom objasniť nielen holé literárnohistorické fakty, ale aj pravdepodobný myšlienkový a citový svet Jána Kalinčiaka, doložený životopisným, korešpondenčným a literárnym materiálom.

Literárna história skúma tzv. vonkajšie fakty spisovateľovho vývinu. V práci sa pokúšam popri literárnohistorických faktoch vyjadriť aj to, aký bol Kalinčiak vo svojom reflexívnom a citovom súkromí, ako reagoval na udalosti okolo seba, ako ich prijímal, ako s nimi zápasil a ako sa odzrkadľovali v jeho básnickej, prozaickej a esejistickej tvorbe.

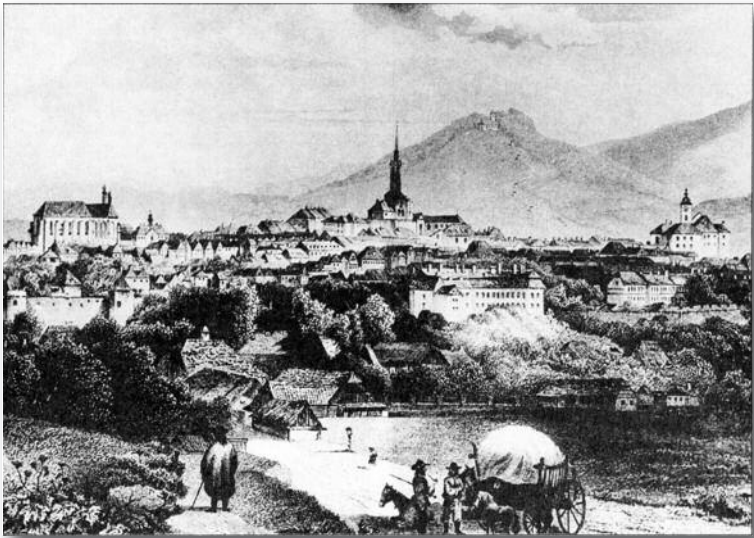
V centre úvah stojí Kalinčiakov učiteľ, priateľ a rival Ludovít Štúr, pretože vtedy Štúr stál v centre každého literárneho, kultúrneho a politického pohybu. Popri Štúrovi sa v knihe objavujú úvahy o Kalinčiakových rodičoch, spolužiakoch, profesoroch, spolupracovníkoch, literárnych dieľach i prostrediach, s ktorými prišiel do bezprostredného styku. Podľa novoobjavených archívnych písomností rekonštruujem aj tie stránky Kalinčiakovho života a tvorby, ktoré dosiaľ boli známe iba z kusých zmienok (stratené literárne prvotiny, jeho vzťah k profesorom, politická orientácia, rozpory s Ludovítom Štúrom, Štúrovo zranenie a smrť, pôsobenie v Tešíne, návrat do Turčianskeho Sv. Martina).

Toto rozprávanie sa v knihe podáva z pohľadu roku 1870, keď sa Kalinčiak po odchode z tešínskeho gymnázia presťahoval do Martina a stal sa redaktorom Orla. Z tohto bodu svojej životnej dráhy hľadá na udalosti uplynulých čias so značnou dávkou spomienkovej nostalgie, ktorá však neprekračuje hranice overiteľných faktov. Dejové rozpätie knihy, uzavreté jeho smrťou, je prepracovanou a doplnenou verziou prvého vydania tejto knihy, ktorá vyšla v roku 1999 v skrátenej verzii ako účelová tlač.

J. H.

I

OD TATIER K DUNAJU

DYCH ZEME

Horné Záturcie bola prevažne evanjelická dedina. Môj otec, absolvent bratislavskej teológie, sa tam prisťahoval 12. júla 1816. Od prvých dní sa popri dušpastierskych povinnostiach začal zaoberať aj záhradným hospodárstvom. Zo začiatku dosť zriedkavo a úchytkom, lebo ako mladý samostatný farár nemal na to ani chuť, ani čas. Väčší diel práce okolo fary a v záhrade si brali na starosť slúžka Rózka a kostolník Habay, ktorí časť hospodárskych robôt šikovne prenášali na plecيا najhorlivejších farníkov.

O Záturčí neviem veľa povedať, nepamätám sa naň. Len to viem, že sme tam biedu treli. Kraj chudobný, ľudia tiež. Choroby, rozličné nešváry, ako spory, hnevy, právoty, áno, aj prejavy zbojníckej zvole boli na dennom poriadku.

Stará mama, vdova, ešte žila. Sedávala v kútiku pri kozube, zabávala deti vymyslenými rozprávkami. Niekedy žartovala, niekedy však zamĺkla, ako keby si spomenula na niečo smutné. Rada spievala, a najčastejšie túto, ktorú i Ján Kollár pojal do svojich *Národných spievaniék*:

*Od Oravy dážd' ide,
už môj milý nepríde.
Prišiel by on, jaj, Bože,
pre zlé cesty nemôže...*

Niekedy sa rozhovorila o starom otcovi, svojom mužovi, ktorý zomrel v Turčianskom Svätom Martine v roku 1812 na cholery prinesenú do Turca napoleonskými vojakmi, čo tiahli na Rus. Neužila si v živote veľa radosti. Radosť však vedela vložiť do spomienok na mladosť, na dávne kortešač-

ky, veľké i malé zvady, rodinné slávnosti, pitky, ba veru i bitky. Keď to pripomínam, uvedomujem si, že nejedna z jej historiek sa mi natrvalo vryla do pamäti. Stadiaľ som ich po rokoch lovil, doplňoval a rozvíjal do šírky i do hĺbky, až z toho vznikali opravdivé národné obrázky, v literatúre nazývané historickými povestami.

Starý otec – živá legenda rodiny. Narodil sa v Párnici 29. novembra 1763 ako syn chudobného roľníka a vyštudoval na učiteľa. Nevie, kde všade pôsobil a čo robil. V tejto súvislosti sa spomína iba Paludza (1793 – 1806) a Turčiansky Svätý Martin.

„Keby sme v liptovskej Paludzi boli zostali, ani cholera by nás nepostihla,“ ťažkala si starká.

Ale nebolo by ani našej starootcovskej legendy, lebo sa ňou stal až v Martine. Nie, neuronizujem. Starý otec bol verným synom slovenského rodu, vedel, kam patrí. Jeho horlenie za národnú vec bolo prirodzeným prejavom správneho človeka.

Horšie to bolo s otcom: sirota. Keď dedko zomrel, otec nemal ešte ani desať rokov. Nikdy sa s tým nevyrovnal. Sirotský údel si niesol životom ako stigmou, znamenie neprajného osudu, ktoré ho poznačilo na celý život. Vždy keď v našom dome prišla reč na starého otca, hanblivo zmlkol a pohrúžil sa do seba ako... Ako ukrivdený alebo nespravodlivo odsúdený na doživotnú trýzeň nepodareného života. Večne bol utiahnutý, nesmelý, akoby zahriaknutý. Pasívne a vari i s dávkou planej sebaľúti sa poddával údely, ktorý by som mohol hodnotiť ako prejav ustupovania do úzadia.

Veľa ráz som si povedal: „Nedá sa nič robiť, je taký.“ Aký? Vlastne, čo som mu zazlieval? Najviac vari to, že sa nedokázal zmeniť ani v staršom veku. Cítil sa nešťastnou sirotou ešte aj vtedy, keď bol otcom troch detí. Viete si predstaviť, ako to trápilo našu mamku?

Mamka – všetci ju dôverne oslovovali pani Terezka – pochádzala zo zemianskej rodiny Ruttkayovcov usadených na Vrútkach. My, Oravci, sme sa na zemanov dívali vždy tak

trochu pomedzi prsty, s dešpektom. Všakových zemanov sme zažili, aj takých, čo mali nohavice skrz-naskrz polátané. Ale mamka – to bolo iné. Živá história! Nie prázdny honor, vyprašivený harmáles, ale činorodá ľudská povaha, opretá o národnú tradíciu. V nej asi tkvela tá iskra, ktorá neskôr vo mne zapálila zmysel pre historické príbehy, vide-
né nie v učesanej podobe dlhobradých učencov, ale v podobe pospolitých príbehových obrazov, malebných dejových scén, postáv a živých ľudských charakterov.

Spomenul som, že v Záturčí sme živorili. A boli by sme takto živorili hádam nadosmrti, keby sa vesla nebola chopila naša mamka. Akýmsi záhadným spôsobom nadpriadla „zemianske“ (rozumej: rodinné) spojivá s liptovskými Szentiványiovcami, slovo dalo slovo, našli sa možnosti. Uvoľnila sa pomerne výhodná fara v Liptovskom Svätom Jáne a cirkevný konvent ju dňa 1. mája 1831 prisúdil nám, to jest otcovi. Plat: 250 zlatých ročne. O takej závratnej sume sa nám dovtedy ani nesnívalo.

Apropo: Liptovský Ján. Ja – deväťročný, dve sestry, šesťročná Katka a trojročná Rózka, mamka, otec. Naše záturčianske imanie – živé i neživé – sa pohodlne zmestilo do jedného voza, zvaného koráb. Bol začiatok leta, obloha plná snečného jasu, cesta lemovaná tyrkysovými halúzkami májovej prírody. Akoby nám kývali na pozdrav. Tento obraz mi natrvalo utkvel v pamäti, lebo sa spájal so vstupom do nového prostredia.

Ešte jeden obraz – Tatry. Mytologický výjav obrov, čo sa dvíhali z vín zeleného mora. Aj v Turčianskej sme si užili hôr až-až. Ale tu to bolo iné! To už neboli hory, ale vrchy, strelisté končiare. Skaliská, bralá, z ktorých v jasnom slnku sálalo velebné ticho.

Sestry spali. Mamka s tatkom riešili problémy najbližších dní: ako budeme bývať, či si nájdeme spoľahlivú pomocnicu, ako nás prijmú, akí sú tí Szentiványiovcí, fara, kostol, cesty, polia, okolité hory. Všetko prebrali najmenej desaťkrát.

Sedel som v zadnej časti voza. Odhrnutá plachta, za ňou pestré obrazy májovej prírody. Cítil som sa ako pred opo-
nou, za ktorou sa otvárajú čoraz novšie a krajšie životné vý-
javy. Keby som vládol štetcom, stal by som sa krajinoma-
liarom. Naučil som sa vládnuť perom a to, že som sa stal
spisovateľom, určite bolo aj zásluhou onej chvíle, v ktorej
som precitol, a precitnutejšie ďalej hľadal, snoril a tvoril.
Hľadal som v histórii, našiel som v živote, v každodennej
práci, v skyve vzdajšieho chleba. Vezmi si, povedali mi
hory. Napi sa, povedali mi lesné žriedla. Nasýt sa z pra-
meňa poznania, vydaj svedectvo o pravde, kráse a spravod-
livosti.

Keď sa teraz obzerám za seba, priam horúčkovo cítim –
čo? Dych zeme, hlas, ktorým ma vábila do svojho lona, silu,
ktorú mi vkladala do gramblávých rúk. Nazývam to „rast
ľudského rodu“. Môj pradedo bol oravský maloroľník, dedo
učiteľ, otec farár. Robotníci ducha a zeme, ktorí sedliacky-
mi čizmami pevne stúpali po zemi a do svedomia rodákov,
čo aj urodzených. Na slnečných svahoch liptovskej kotliny
som sa vracal k sociálnej a duchovnej prapodstate bytia,
danej mi plným priehrštím *in natura* prostredníctvom prí-
rody, dediny a dedinského života.

KRÍDLA

Literatúra mi dala krídla na zdolávanie výšok i na zdolávanie priestorov a času. Preto som písal. Na krídlach predstáv a spomienok som prekonával dialky a priestory. Ďakujem sudičkám, strážkyniam ciest, že mi dopriali stáť pri koliske nášho národného prebudenia. Kto pochopí zrod, odolá deštrukcii. Tak som ja v chmúrnom januárovom popoludní v roku 1856 pochopil smrť nášho Ľudovíta.

Život a smrť. Vždy som mal na pamäti dva krajné póly ľudskej existencie, boli mi výstrahou i popudom, od – do. Nezmeniteľná realita životnej púte, ktorá ma hnala k najvyšším sádkam.

Netajím, Štúrova smrť mnou otriasla. Pochybnosti? Aký to malo zmysel, tá lopota, námaha, večné pechorenie, keď zrazu – nič! Prepadáš sa ako červ do čiernej tlamy zeme, z ktorej niet návratu. Z pazúrov smútku ma vytrhol On, ktorý v jednej svojej básni napísal:

*Padnuls', bohatier, i rody naše,
zhasli nádeje slobody,
zavalilo sa na dlhé roky
na ne zas bremä nehody;*

*ale dni veku nového už tu,
trúby radostné už znejú –
pochopíš-li ho, rode môj, dni ti
slávy novej sa zaskvejú.**

Neprijímal som ho bezvýhradne, prel som sa s ním. V jeho prejavocho som videl povrchné pozerstvo, v bla-

hosklonnej zhovievavosti duktus samoľúbosti a velikášstva. Až teraz si uvedomujem, že nad všetkými citmi a pocitmi, ktoré vo mne vyvolával, horovala – hanbím sa to napísať – žiarlivosť. Žiarlil som na jeho obľúbenosť, popularitu, slávu, ba i krásu, úspechy u žien (ktoré nonšalantne odmietal) a rečnícku pohotovosť.

Od prírody som bol veľký nespratník a početné nedostatky v správaní, vedomostiach a rečníctve som maskoval hurtovnými výpadmi proti zdatnejším konškolárom, ktoré – pripúšťam – navonok mohli budiť zdanie činorodej vehemencie, v skutočnosti však boli prázdny avanturizmom.

S jeho menom (zatiaľ iba menom) som sa prvý raz stretol v lete 1836. Rok si presne pamätám, lebo to bol rok môjho odchodu na levočské lýceum. Nie, otec mi o ňom nerozprával. Hoci v Jáne nás často navštevovali národní horlivci a vlastenci z bližšieho i vzdialenejšieho okolia, otec ma do rozhovorov o národných veciach nezapájal.

„Nech si sám nájde cestu k národným veciam,“ odvetil mamke, keď sa ho pýtala na moju budúcnosť.

Práve som skončil štvrtú gymnaziálnu triedu v Šajavskom Gemeri.* Nemal som bohvieaké výsledky, hoci som sa držal medzi najlepšími. Mojm hlavným tromfom bolo rozprávanie národných historiek, preto ma profesor Dlhányi vymenoval za školského kronikára. Neraz som aj na hodine vyučovania prednášal zábavné povesti a všetci sa zabávali na mojich nápadoch. Teraz, po rokoch, však musím priznať, že väčšina historiek, za ktoré som vtedy žal popularitu, bola dosť nepodarenými reprodukciami ináč znamenitých historiek našej mamky, ktorá zošľachťovala moje detstvo národnými povestami o zemianskych rodinách celej Turčianskej stolice. Na spisovateľstvo som vtedy ešte ani nepomyslel. Jediný prínos tých čias bol, že som nadobudol značnú dávku sebavedomia a vzdelania. Nadišiel teda čas vážneho štúdia.

Cez prázdniny zavítali na jánsku faru dvaja suplikanti z bratislavského lýcea. Otec ako vždy: zdržanlivý, nedôver-

čivý, dôkladnejšie si poprezeral ich odporúčania, suplikantské zošity a len potom ich pozval ďalej. Mamka ich usadila do farskej záhrady pod veľký orech, kde sme v teplých letných večeroch mávali družné rodinné posiedky. Najprv sa spôsobne predstavili (ich mená si už nepamätám), umyli si ruky i tvár a potom sa pripravili do jedenia.

„Večera bude až po západe slnka,“ podšepala im pomocnica Rózka, „zatiaľ si zajedzte slaniny, chlebička – prinesiem vám aj sadnuté mlieko.“

Nedali sa dva razy núkať, s chuťou sa pustili do predložených jedál. Záhrada, príjemný popoludňajší vánok, pri stole zaujímaví, milí, sympatickí mladíci zo slávneho mesta nad Dunajom. Suplikanti bývali u nás častými hosťami, no tentoraz to bolo iné, priam som cítil, že sa ma to osudovo dotýka... Ako závan neodvratného rozhodnutia.

A už sa začala veselá zhovorka. Otec im dával otázky, mladíci živo odpovedali. Hovorilo sa o lýceu, o učebných predmetoch, o profesoroch.

„Pomáhal som profesorovi Palkovičovi pri vydávaní Týždenníka,“ pochválil sa otec. „Čo teraz robí, ako sa má?“

„Na staré kolená sa stal lakomcom,“ povedal suplikant s mladíckou otvorenosťou. „Viac sa venuje obchodu s vínom než humanistickej náuke.“

Otec naňho pozrel karhavým a spýtavým pohľadom, no reč už plynula ďalej.

„Nedostatok prednášok si nahrádzame prácou v samovzdelávacom spolku zvanom Spoločnosť česko-slovan-ská...“

„Najmä minulého roku sme zaznamenali veľký rozmach duchovnej práce...“

„Predsedom Spoločnosti je profesor Ševrlay, ale ducha, smer a náplň jej dáva všetkými mladíkmi mimoriadne ctený a milovaný...“

Vtedy padlo to meno: Ľudovít Štúr.

V korune stromu zapípal vták, zašumel vietor, medzi lísťmi sa predral blikotavý papršlek padajúceho slnka.

Intuitívne som zatušil veľkosť muža menom Ľudovít Štúr. A zatušil som aj to, že s jeho menom a prácou sa spája čosi nové, veľké, čo sa dá vyjadriť slovami svitanie, národné prebudenie, nádej, budúcnosť. Nemôžem verne zachytiť príval viet, ktoré sa okolo nás rozprúdili. Vo všetkom horoval Ľudovít Štúr. Štúrova družina... Štúrove prednášky... Štúrova fajka... Zasadnutie na počesť poľského hosta... Štúrova privítacia reč po poľsky... Tajná výprava na Devín... Príprava almanachu Plody... Óda na mladosť... Všeslavianstvo... Listy... Levoča...

Keď som sa neskoro večer uložil do postele, podišla ku mne mamka.

„Spíš?“

„Ešte nie.“

Hrabla mi rukou do vlasov a sklonila sa mi k tvári.

„Čo povieš, Janičko, na štúdium do Levoče – by si šiel?“

„S najväčšou radosťou, mamka moja.“

„Dobre, porozprávam sa s otcom. Dobrú noc!“

Pobozkala ma na čelo a ticho odišla do druhej izby.

V ten večer som dlho nemohol zaspáť.

* * *

Nebol som rodinný miláčik, ani som veľmi po prejavoch rodičovskej lásky netúžil. Silné pohnutia som najradšej prežíval a precitoval osamote. Otcov biľag sirotského údela mi bol na míle vzdialený. Kdesi som napísal (vo *Vlastnom životopise*),* že otcova povaha veľmi pôsobila na moje vychovanie. Literárni historici mi zazlievali túto formuláciu. Vraj zastieram skutočnosť. Lenže ja som to chápal ako pôsobenie v opačnom smere. Otcova utiahnutosť, nenáročnosť, prílišná opatrnosť na mňa pôsobili tak, že som chcel byť iný. A to sa mi podarilo. Stal som sa iný a celý život som mal z toho nepríjemnosti, napätia a roztržky, dokonca i so Štúrom.

Odmalička, čo aj nevedomky, som uznával zásadu: nikdy sa nevzdávaj! Otec ma viedol k pokore a úcte k veľkým mužom dejín. Vzory – Alexander Veľký, Napoleon...

„Uč sa od nich hlavne to, ako vedeli panovať nad každou situáciou, ľudskou slabosťou, ako vedeli zdolávať životné problémy!“

Namietka! Ich sila vyplývala zo sily ich vojska a mena. Ak mi v niečom boli vzorom, určite nie v tom, čím imponovali môjmu otcovi. Obdivoval som na nich odvahu, vodcovské schopnosti, rozhodnosť a prirodzený zmysel pre životné radovánky.

Musím sa priznať, hoci to znie nepravdepodobne, že už v detstve medzi chalanmi v Záturčí, neskôr i v Necpaloch a v Jáne, som prejavoval sklony ku škriepnosti a bitkárstvu. Boli to, pravdaže, len smiešne detské pechorenia, no čosi z tých sklonov mi zostalo. Nie, nechcem svoje neskoršie konflikty a problémy ospravedlňovať vrodennými sklonmi. Nebol som až také neviniatko, ako som sa vykreslil v texte, ktorý som v roku 1851 poslal priateľovi Viktorinovi. Ale nebol som ani slabou trstinou zmietajúcou sa vo vlnách charakterových neduhov a vášní. Niečo medzi tým. To znamená – i tie nepríjemnosti, i tie roztržky, áno, i roztržky so Štúrom, som si spôsobil vedome, vnášajúc vzdor, spor, pochybnosť tam, kde sa mi to videlo neprirodzené idylické.

Tá posvätná úcta, zbožnosť, čo sa rozliehala okolo Štúrovej osoby, ma dráždila. Nikdy som nešiel s davom, ľudská hromada ma odpudzovala, čo všetci bľabotali ako stádo baranov, sa mi videlo prinajmenšom nechutné.

Aj levočské lýceum! Keď som tam prišiel v septembri 1836, bolo už plné Štúra. Levočskí študenti si písali s bratislavskými, radili si, vzájomne sa posmeľovali v plnení akýchsi imaginárnych cieľov. Nechcem povedať, že som bol proti. Veci národné – jazyk, kultúra, sloboda národného prejavu, ľudová tradícia mi boli drahé ako každému súdnemu mladíkovi tých čias. Rozhodne som však bol proti slabozrakému fanatizmu a opičeniu sa podľa cudzích vzorov.

Máte odpoveď na otázku, prečo som sa hneď po príchode do Levoče nezačlenil do nadšeného húfu levočských študentov. Totiž – začlenil som sa, ale svojím spôsobom – po-